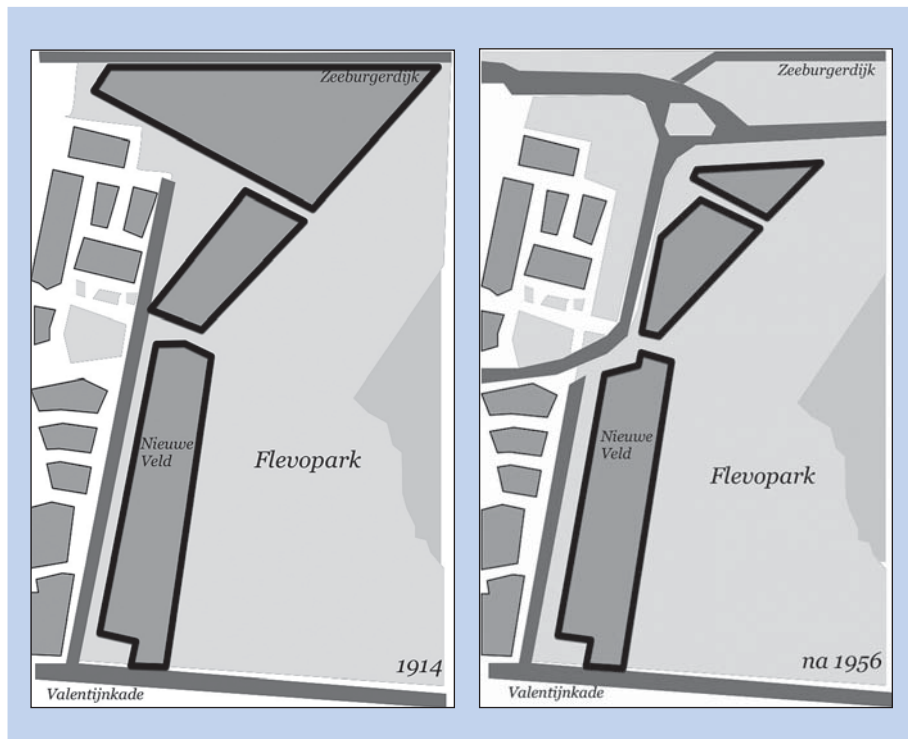

Een plattegrond voor Zeeburg

Dit is het eerste deel van een artikelenserie over de Amsterdams-Joodse begraafplaats Zeeburg. Hoewel drie jaar geleden een boek is gepubliceerd over de geschiedenis van deze Joodse begraafplaats, waarin veel nieuw informatie verscheen, blijkt toch dat er een aantal vragen overblijven. Wie lagen waar begraven? Hoeveel vakken kende de begraafplaats en kunnen we daarvan een plattegrond reconstrueren? Bart Voorzanger doet verslag.

De Joodse begraafplaats op Zeeburg was in gebruik van 1714 tot 1914. In 1914 waren de velden vol, maar uitbreiding was onmogelijk vanwege de oprukkende bebouwing van de Indische buurt en plannen voor de aanleg van het latere Flevopark. Er lagen toen zo'n 100.000 doden verdeeld over drie grafvelden. Het meest noordelijke deel was een groot driehoekig veld van circa 6,5 ha., met de basis van de driehoek langs de Zeeburgerdijk. Ten zuiden daarvan lagen achter elkaar twee ruwweg rechthoekige velden, het eerste ter grootte van circa 2,5 ha. en het meest zuidelijke veld van circa 6,5 ha. Dat meest zuidelijke veld, het *'Nieuwe Veld'*, loopt door tot aan de Valentijnkade, ongeveer een kilometer vanaf de Zeeburgerdijk. In 1956 is ongeveer één derde van de begraafplaats geruimd om de aanleg van de Zuiderzeeweg mogelijk te maken. De grafresten zijn verplaatst naar de begraafplaats in Diemen en daar herbegraven, waarbij ook de stenen, indien aanwezig, herplaatst zijn.

De begraafplaats is tot de Tweede Wereldoorlog hoofdzakelijk nog gebruikt voor het begraven van levenloos geboren kinderen. Het terrein werd tot die tijd ook onderhouden. Nadien is het bij gebrek aan geld en menskracht aan zijn lot overgelaten. Het ontwikkelde zich tot een ruig begroeide oase van rust en groen die een – in ecologisch opzicht – waardevolle buffer vormt tussen Flevopark en bewoond gebied. Dat het om een begraafplaats ging was uiteindelijk nauwelijks meer te zien. Maar de afgelopen jaren is dat veranderd. De stichting Eerherstel Zeeburg heeft aan de zuidkant van het Nieuwe Veld een reeks beschadigde en verzakte stenen laten herstellen en herplaatsen.¹ Sinds die ingreep wordt het deel van de begraafplaats daar direct omheen, plus een aantal paden over het

Kaartjes van het terrein in 1914 en na 1956.

terrein, met enige regelmaat gemaaid. Het Nieuwe Veld is nu 's zomers elke eerste zondag van de maand opengesteld voor publiek dat zo kennis kan nemen van de cultuurhistorische en ecologische rijkdom van het terrein. Dezelfde stichting maakte de publicatie mogelijk van een boek over Zeeburg, geschreven door Bart Wallet.² Dankzij het onderzoek van Wallet weten we het nodige over de geschiedenis van de begraafplaats en het beleid van de Joodse gemeente, maar we weten nog niet alles. Zo is er bijvoorbeeld van Zeeburg niets bewaard gebleven dat op een plattegrond lijkt. Valt zo iets wellicht te reconstrueren met onze huidige kennis?

Van de eerste eeuw van zijn bestaan (1714-1811) weten we, dankzij de begraafboeken van Zeeburg en het register daarop samengesteld door Jits van Straten, wie er op deze begraafplaats liggen.³ Waar de betrokkenen precies begraven zijn is onduidelijk en valt waarschijnlijk ook niet meer te achterhalen. Mogelijk staat er ergens op het terrein nog een steen uit die periode, maar de naar Diemen overgebrachte graven uit de 18e eeuw zijn vrijwel allemaal zerkloos. Uit een eerste inventarisatie van het register op de *'Goedgekeurde grafchriften'* blijkt dat er in die vroegste

periode vrijwel geen stenen zerken geplaatst zijn. (4) Over de kwart eeuw daarna weten we niets.

Begraafverloven

Voor de periode van 1834 tot 1914 hebben we de begraafverloven, waarvan zo'n veertig procent bewaard bleef (daarover in een volgend artikel meer). Van 1863 tot 1903 zijn daarop de rij en grafnummers van de volwassenen vastgelegd en van 1875 tot 1903 ook die van de kinderen. Uit diezelfde periode resten er voldoende stenen om iets meer te kunnen zeggen. Bovendien is er een luchtfoto uit 1937 waarop de stenen op de begraafplaats duidelijk zichtbaar zijn. Die foto bevestigt dat er op de twee oudste velden weinig of geen stenen hebben gestaan. Een plattegrond daarvan reconstrueren zal alleen al daarom niet lukken. Maar voor het laatste veld, het 'Nieuwe Veld' dat in 1850 in gebruik is genomen, lukt dat wel.

Ik heb allereerst de gegevens uit de begraafverloven op een rijtje gezet. Letterlijk, dat wil zeggen in een lange chronologisch geordende tabel, en dat voor volwassenen en kinderen apart. In beide rijen vormde zich een duidelijk patroon van herhaald oplopende grafnummers. Ook op grotere schaal zien we herhaald oplopende rijnummers. Kennelijk was er sprake van een reeks vakken, waarin de rijnummers steeds weer bij 1 begonnen, terwijl de graven in die rijen ook steeds weer vanaf 1 genummerd waren. Die gegevens heb ik vervolgens voor elk vak apart in een spreadsheet gezet met langs de ene as de rijnummers en langs de andere as de grafnummers. Zo ontstonden er schema's van de verschillende vakken. Die schema's zijn maar zeer ten dele ingevuld, maar als we ervan uitgaan dat de mortaliteit in de niet-gedocumenteerde perioden niet al te zeer afweek van die in de wél-gedocumenteerde perioden, valt redelijk in te schatten hoeveel rijen elk vak gehad moet hebben.

Twaalf vakken, 1850-1903

Voor zowel volwassenen als kinderen tekenden zich zo zes vakken af. De vraag was vervolgens waar die in totaal twaalf vakken gelegen hebben; in welke richting de rij- en grafnummering dan liep (die schema's konden per slot nog op verschillende manieren gedraaid en gespiegeld worden). Maar hier boden de stenen, die nog wel zichtbaar zijn, uitkomst (verreweg de meeste stenen gaan schuil in vrijwel ontoegankelijke bosschages en braamstruikvelden). Ik kon die stenen intekenen in de vakkensche-

	25	24	23	21	20	19	18	17	16	15	14	13	12	11	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
1			21 Oct	11 May		28 Apr				27 Oct	31 May				19 Feb									27 Oct
2		25 Oct	17 May		3 May					26 Oct	2 Jun				20 Feb								24 Jun	26 Oct
3		28 Oct	18 May		3 May					29 Oct	2 Jun				21 Feb								25 Jun	1 Nov
4		29 Oct	20 May		4 May	1 Jan				30 Oct	2 Jun				22 Feb							2 Jul	11 Nov	
5			20 May		4 May	2 Jan									26 Feb							5 Jul	12 Nov	
6		3 Nov	28 May		3 May	5 Jan				31 Oct	9 Jun				27 Feb				20 Aug					17 Nov
7		3 Nov	31 May		3 May	5 Jan					9 Jun				28 Feb				24 Aug			12 Jul		17 Nov
8			2 Jun		10 May	5 Jan				8 Nov	13 Jun	9 Feb			5 Mar				25 Aug			19 Jul		18 Nov
9			4 Jun		12 May	7 Jan				8 Nov	14 Jun	11 Feb			7 Mar				7 Sep			20 Jul		21 Nov
10			11 Jun		14 May	8 Jan				14 Nov	14 Jun	11 Feb			9 Mar				10 Sep			21 Jul		22 Nov
11			17 Jun		19 May	9 Jan				15 Nov	23 Jun	12 Feb			10 Mar				15 Sep			22 Jul		24 Nov
12			18 Jun		19 May	12 Jan				17 Nov	24 Jun	13 Feb			13 Mar				14 Sep			26 Jul		24 Nov
13			27 Jun			12 Jan				19 Nov	25 Jun	14 Feb			13 Mar				14 Sep			2 Aug		24 Nov
14			27 Jun		24 May	18 Jan				19 Nov	26 Jun	14 Feb			14 Mar				14 Sep			2 Aug		26 Nov
15			29 Jun		25 May	19 Jan				21 Nov	26 Jun	14 Feb			19 Mar				19 Sep			3 Aug		1 Dec
16			29 Jun		2 Jun	22 Jan				24 Nov	4 Jul	20 Feb			20 Mar				27 Sep			18 Aug		1 Dec
17			1 Jul		17 Jun	27 Jan				1 Dec	9 Jul	21 Feb			22 Mar				27 Sep			16 Aug		26 Nov
18			1 Jul		17 Jun	1 Feb				3 Dec	11 Jul	23 Feb			23 Mar				1 Oct			17 Aug		3 Dec
19			11 Jul		17 Jun	2 Feb				3 Dec	12 Jul	23 Feb			23 Mar				3 Oct			19 Aug		8 Dec
20			13 Jul		19 Jun	2 Feb				11 Dec	23 Feb				26 Mar				5 Oct			20 Aug		11 Dec
21			20 Jul		24 Jun	3 Feb				12 Dec	24 Jul	27 Feb			26 Mar				7 Oct			25 Aug		13 Dec
22			23 Jul		26 Jun	6 Feb				18 Dec	22 Jul	28 Feb			27 Mar				10 Oct			8 Sep		16 Dec
23			27 Jul		30 Jun	8 Feb				17 Dec	5 Mar				28 Mar				12 Oct			9 Sep		15 Dec
24			28 Jul		30 Jun	8 Feb				22 Dec	26 Jul	7 Mar			29 Mar				18 Oct			11 Sep		16 Dec
25			29 Jul		1 Jul	10 Feb				23 Dec	11 Aug	7 Mar			29 Mar				18 Oct			21 Sep		16 Dec
26			4 Aug		5 Jul	15 Feb				24 Dec	18 Aug	17 Mar			30 Mar				20 Oct			24 Sep		20 Dec
27			6 Aug		5 Jul					25 Dec	18 Aug	19 Mar			30 Mar				31 Oct			20 Oct		24 Dec
28			6 Aug		9 Aug	15 Feb				27 Dec	18 Aug	24 Mar			31 Mar				1 Nov			25 Oct		26 Dec
29			9 Aug		13 Jul	19 Feb				29 Dec	23 Aug	27 Mar			31 Mar				3 Nov			26 Oct		26 Dec
30			13 Aug		17 Jul	18 Feb				26 Aug	28 Mar				10 Nov				10 Nov			26 Oct		26 Dec
31			15 Aug		19 Jul	24 Feb				27 Aug	31 Mar				13 Apr				12 Nov			31 Oct		31 Dec
32			25 Aug		20 Jul	25 Feb				29 Aug	31 Mar				13 Apr				17 Nov			3 Jan		3 Dec
33			27 Aug		22 Jul	1 Mar				29 Aug	4 Apr				16 Apr				20 Nov			3 Jan		3 Dec
34			6 Sep		24 Jul	2 Mar				30 Aug	5 Apr				16 Apr				28 Nov			5 Jan		3 Dec
35			9 Sep		28 Jul	5 Mar				2 Sep	7 Apr				17 Apr				2 Dec			6 Jan		3 Dec
36			10 Sep		29 Jul	8 Mar				3 Sep	21 Apr				17 Apr							7 Jan		3 Dec
37			13 Sep		4 Aug	10 Mar				6 Sep	24 Apr				19 Apr				13 Dec			20 Jan		3 Dec
38			13 Sep		11 Mar					8 Sep	26 Apr				20 Apr				14 Dec			20 Jan		3 Dec
39			19 Sep		21 Mar					17 Mar	11 Sep				27 Apr	9 Jan			15 Dec			22 Jan		3 Dec
40			20 Sep		21 Mar					18 Mar	13 Sep	8 May			27 Apr	15 Jan			15 Dec			24 Jan		3 Dec
41			20 Sep		24 Mar					17 Sep	8 May				26 Jun				18 Oct			25 Jan		3 Dec
42			24 Sep		28 Mar					22 Sep	8 May				29 Apr	31 Jan			19 Dec			29 Jan		3 Dec
43			27 Sep		4 Apr					24 Mar	23 Sep	8 May			30 Apr	3 Feb			17 Dec			29 Jan		3 Dec
44			29 Sep		7 Apr					24 Mar	30 Sep	12 May			2 May	3 Feb						2 Feb		3 Dec
45			3 Oct		11 Apr					25 Mar	30 Sep	14 May			4 May	5 Feb						3 Jan		3 Dec
46			6 Oct		13 Apr					27 Mar	2 Oct	18 May			7 May	6 Feb						5 Jan		3 Dec
47			5 Oct		15 Apr					29 Mar	4 Oct	20 May			8 May	5 Feb								3 Dec
48			6 Oct		18 Apr					5 Apr	9 Oct	22 May			11 May	8 Feb								3 Dec
49			8 Oct		19 Apr					5 Apr	11 Oct	22 May			14 May	8 Feb								3 Dec
50			8 Oct		19 Apr					5 Apr	10 Oct	22 May			14 May	8 Feb								3 Dec
51			10 Oct		23 Apr					6 Apr	18 Oct	24 May			16 Feb							8 Jun		3 Dec
52			10 Oct		30 Apr					8 Apr	21 Oct				16 Feb							10 Jun		3 Dec
53			11 Oct		2 May					9 Apr	25 Oct				17 Feb							10 Jun		3 Dec
54			11 Oct		2 May					9 Apr	25 Oct				17 Feb							10 Jun		3 Dec
55			12 Oct		3 May					24 Apr												21 Jun		3 Dec
56			13 Oct		4 May																			3 Dec
57			17 Oct		9 May																			3 Dec
58			17 Oct		9 May																			3 Dec
59					10 May																			3 Dec
60					10 May																			3 Dec
61					10 May																			3 Dec

Impressie van de database opgebouwd door Bart Voorzanger.

ma's (de donkerrijke vakjes in het schema hierboven). Daarmee werd ondubbelzinnig duidelijk waar en hoe die vakken moeten liggen.

Van tien van de twaalf vakken heb ik zo de locatie kunnen vaststellen. In de eerste op grond daarvan getekende plattegrond bleven twee gaten over waar de resterende twee vakken – de twee oudste kindervakken – keurig in passen. Van negen vakken werd ook de 'oriëntatie' duidelijk; de inligging van de rijen en de richting waarin rijen en graven genummerd zijn. Alleen van de oudste drie kindervakken is dit door gebrek aan gegevens vooralsnog niet te achterhalen. Van het derde kindervak vond ik weliswaar vier stenen terug, maar daarop staan geen nummers. Ik weet dus niet wat hun positie in hun rij is en bijgevolg niet in welke richting de grafnummers lopen. Van de rijnummers is dat wel duidelijk.

Met dit al was één ding nog onbeslist; waren er slechts twaalf vakken of waren het er meer? Registratie van rij- en grafnummers in de begraafver-

loven werd in 1903 gestaakt. Van de laatste elf jaar dat er op Zeeburg regulier begraven werd, kennen we dus alleen (een deel van) de namen. Maar twee andere bronnen hielpen me ook hier een antwoord te vinden.

'Journaal van de begrafenissen op Zeeburg' en stenen in Diemen

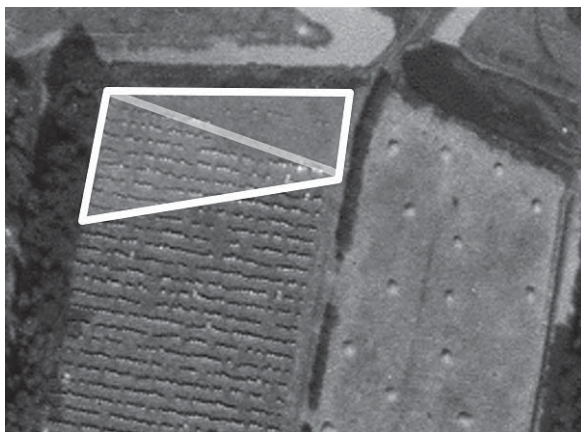
In het stadsarchief lag, wat werd omschreven als het *Journaal van de begrafenissen op Zeeburg, 1884-1934*.⁵ Terwijl ik bezig was mijn plattegrond uit te puzzelen was men daar zo vriendelijk dit 'journaal' te scannen en de scans op de website te zetten. Het bleek te gaan om een register van tussen 1884 en 1914 begraven kinderen (plus nog andere gegevens welke in een ander artikel aan de orde komen), voorzien van rij- en grafnummers. Ik kon daarmee mijn schema's aanvullen. Daarbij bleek dat het zesde kindervak inderdaad het laatste was. Wel werd duidelijk dat dit 'vak' discontinu was: het bestond uit een aantal losse stukken, gescheiden door stukken met graven van volwassenen. Het is alleen één vak in die zin dat de rijnummers gewoon doorlopen. Hetzelfde gold, zo bleek later ook voor het zesde volwassenvak. De uitzichtloze discussie of zo'n ruimtelijke discontinuïteit zo'n 'vak' nu wel of niet tot een vak in de een of andere 'eigenlijke' zin des woords maakt, wilt u mij vast besparen. Wat me opviel was dat de laatste zeven rijen (32-38) geleidelijk korter werden, alsof ze een taps toelopend, of driehoekig, stuk grond moesten vullen.

Voor het laatste volwassenvak is zo'n prettig compleet register helaas vooralsnog niet beschikbaar (wie weet wat er nog ligt in de kelders van het stadsarchief of de NIHS?). Maar wacht; was er van het zuidelijke veld van Zeeburg niet een klein stukje met grafstenen en al naar Diemen verplaatst? Ik ben in Diemen gaan kijken en waarachtig: aan het eind van het veld waar de uit Zeeburg afkomstige grafresten zijn herbegraven, stonden zeven rijen met in totaal 277 grafstenen – alle van volwassenen – uit de periode 1912-1914. De manier waarop die stenen in Diemen geordend zijn verschilt aanzienlijk van hun oorspronkelijke ordening op Zeeburg. Eerst alle stenen met nummer 1, dan die met nummer 2, enzovoort. Wat al snel opviel was, dat die groepjes van gelijk genummerde stenen geleidelijk groter werden. Er is maar één steen met nummer 1, terwijl er liefst 13 stenen zijn met nummer 53. En daarmee tekende zich ook hier een min of meer driehoekig stuk af. Op de zijkant van de stenen met de hoogste nummers (53 en 54) staan rijnummers (met 81 als hoogste nummer).

Een luchtfoto uit 1937

Tijd om een blik op de luchtfoto van het Nieuwe Veld te werpen. Daarop zien we een terrein van iets meer dan honderd bij iets meer dan vierhonderd meter, in de lengte in tweeën gedeeld door een pad. Aan beide zijden daarvan tekenen zich vakken af, doordat op sommige stukken duidelijk rijen stenen staan, op andere stukken nog steeds rijen, zij het met minder stenen te zien zijn en weer andere geen of vrijwel geen reliëf vertonen. Voor zover zichtbaar staan alle rijen loodrecht op het middenpad. Uit de jaartallen op de stenen blijkt dat eerst de oostelijke helft van noord naar zuid en daarna de westelijke helft van zuid naar noord van het veld in gebruik genomen is, in beide gevallen in fasen. Er zijn oude topografische kaarten die zulks lijken te bevestigen. Het veld is niet perfect rechthoekig, de noordzijde vertoont een punt, lijkend op een klassieke stropdas, maar dan minder geprononceerd. Beide helften eindigen daar dus met een vrij platte driehoek. Op bijgaande afbeelding is dat noordelijke uiteinde zichtbaar. Het daarin getekende parallellogram markeert het deel dat in 1956 geruimd is (om een ruime bocht aan het einde van de Insulindeweg mogelijk te maken).

Op deze luchtfoto valt te zien dat het parallellogram ruwweg uit twee driehoekige stukken bestaat: het ene met duidelijke rijen stenen, het andere zo goed als zonder zerken. Het ligt wel zeer voor de hand daarin de twee eerder genoemde driehoeken te zien: de geleidelijk langer wordende 'rijen' van de naar Diemen verplaatste volwassengraven, en de geleidelijk korter wordende laatste rijen uit het kinderjournaal. Terzijde: het kale stuk rechts is het oudste kindervak; de bulten zijn waarschijnlijk hopen hooi van een recente maaibeurt.

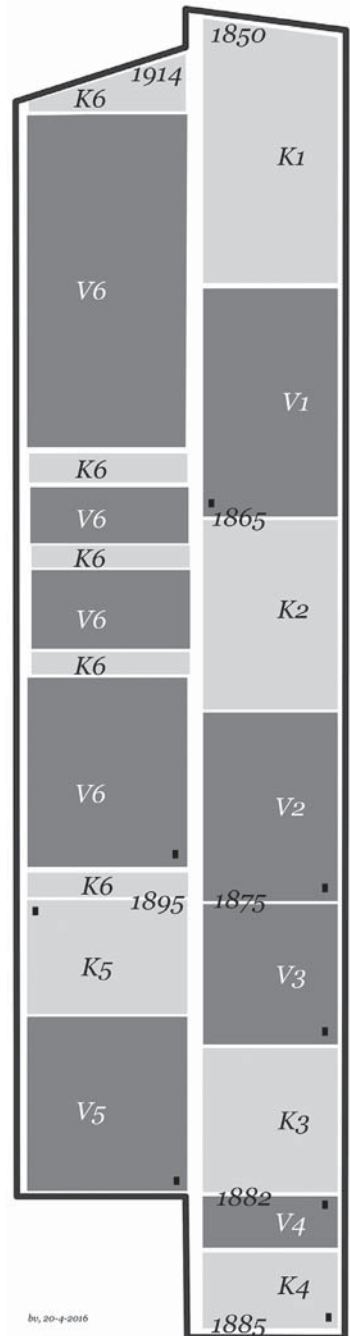
Top Nieuwe Veld, luchtfoto uit 1937.

Het volwassenvak waarvan op de afbeelding het noordelijke uiteinde zichtbaar is, loopt een eind naar het zuiden door. De rijen zijn herkenbaar genoeg om ze te tellen en dan blijkt dat tussen de eerste rij van het zesde volwassenvak – dat ik op grond van begraafverloven en enkele stenen in het veld heb kunnen thuisbrengen – en de noordelijkste rij met grafstenen op de luchtfoto circa tachtig rijen liggen. Ik maak daaruit op dat het zesde volwassenvak het laatste volwassenvak is.

Van die geleidelijk korter wordende rijen aan het eind van het zesde kindervak meldt het kinderjournaal expliciet dat ze ‘bij de wetering’ liggen. En inderdaad werd het Nieuwe Veld langs de noordrand begrensd door een redelijk breed stuk water. Langs de lange westgrens van het terrein liep een sloot, maar als die als ‘wetering’ was aangeduid, zouden alle rijen ‘bij de wetering’ hebben gelegen. Mij lijkt, dat we mogen concluderen, dat die laatste kinderrijen van het zesde vak het topje van de westelijke helft van het Nieuwe veld vormen, waarmee de plattegrond in feite is voltooid.

Wat leren ons bovenstaande gegevens?

Weten we nu van iedereen die na 1850 begraven werd waar hij of zij ligt? Helaas niet! We kennen van iets minder dan de helft van de begravenen de naam en van nog weer wat minder begravenen het rijen grafnummer. Bovendien is en blijft de plattegrond, die we nu hebben, enigszins schematisch. Van sommige grenzen is precies aan te geven waar ze lopen, omdat ze

Plattegrond Zeeburg naar ontwerp van Bart Voorzanger.

zich ook nu nog in het veld aftekenen. Dat geldt vooral voor de vakken uit de jaren 1870 en 1880. Op oudere vakken staan zo weinig stenen dat niet precies te zien is, waar het ene vak ophoudt en het andere begint. En het westelijke deel, waar van 1885 tot 1914 begraven werd, is te dicht begroeid om de stenen daar – waarvan er blijkens de luchtfoto juist heel veel moeten zijn – te kunnen zien. De benodigde informatie is er, maar deze is vanwege de bomen en struiken vooralsnog niet toegankelijk.

Hoe dan ook, we kunnen bezoekers die een bepaald graf zoeken nu in elk geval ruwweg aanwijzen waar dat graf moet liggen. Als er een reden is om aan te nemen, dat er een steen zal zijn, is dat 'ruwweg' precies genoeg om een zoektocht naar die steen tot een zinnige onderneming te maken.

Op afbeelding 5 zijn verschillende volwassen- en kindervakken te zien, aangeduid met respectievelijk een V en een K met een rangnummer. Dit zijn uiteraard niet de oorspronkelijke vakaanduidingen (mogelijk kregen die elk een hoofdletter, zoals ook in Muiderberg en Diemen, maar informatie daarover hebben we niet). De zwarte vakjes in de hoek van de meeste vakken op de plattegrond markeren rij 1, graf 1 van dat vak. Van vak K3 weten we alleen dat men met begraven begon aan de zuidzijde, maar niet of dat de westelijke of de oostelijke hoek betrof. De rijnummers van V6 en K6 lopen in principe op van zuid naar noord, maar meer is daarvan niet bekend. Van de eerste twee kindervakken weten we in dit opzicht weinig of niets. Van het vak V4 zijn de zerken hersteld en herplaatst. Het is de bedoeling hetzelfde te doen met het tiental zerken van K4.

Noten

1 www.eerherstelzeeburg.nl.

2 Bart Wallet m.m.v. Liesbeth van Huit-Schimmel en Paul van Trigt, *Zeeburg, Geschiedenis van een Joodse begraafplaats, 1714-1914*. Hilversum 2014.

3 Jits van Straten, *De Begraafboeken van Zeeburg*.

Indexen van personen begraven op de joodse begraafplaats Zeeburg tussen 11 oktober 1714 en 21 juni 1811. Uitgegeven door de Stichting Bevordering Onderzoek Joodse Historische Bronnen. Meppel 1997.

4 Door Stadsarchief-medewerker Bart Schuurman.

5 Stadsarchief Amsterdam (SAA) Arch.nr. 714: 2115.